

نقش مناطق آزاد در اقتصاد کشورهای در حال توسعه

یکی از ابزارهای مفید و موثر در سیاست توسعه صادرات استفاده از مناطق آزاد است که در مقاله ذیل به بررسی نحوه شکل‌گیری و عملکرد این مناطق بر اقتصاد کشورهای در حال توسعه می‌پردازیم :

الف - منطقه آزاد چیست ؟

جهت معرفی مناطق آزاد از اصطلاحاتی چون منطقه پردازش صادرات (۱) ، منطقه تجارت خارجی (۲) ، منطقه آزاد صادرات (۳) و سایر واژه‌ها استفاده می‌شود .

هرچند جهت ارائه یک تعریف جامع از منطقه آزاد مشکلاتی وجود دارد اما بنظر میرسد تعریفی که از سوی بانک جهانی (۴) ارائه شده است میتواند نسبتاً جامع و کامل باشد. علی‌الخصوص که در تعریف فوق بین مناطق تجارت آزاد و مناطق پردازش صادرات تفاوت قائل میشود . این تعریف بشرح ذیل است :

منطقه آزاد تجاری قلمرو معینی است که غالباً در محدوده داخل یک بندریا در مجاورت آن قرار دارد و در آن تجارت آزاد با سایر نقاط جهان مجاز شناخته شده است. چنانکه کالاها را میتوان بدون پرداخت حقوق و عوارض گمرکی از این مناطق صادر کرد یا بدین مناطق وارد نمود و آنها را برای مدتی در انبار ذخیره و در صورت لزوم بسته‌بندی و مجدداً صادر کرد . کالاهائی که از منطقه آزاد تجاری به کشور میزبان وارد میشوند ، حقوق و عوارض گمرکی مقرر را می‌پردازند . ذخیره‌سازی قبلی آنها در انبارهای منطقه آزاد تجاری ، تحویل سریع سفارشات را امکان‌پذیر می‌سازد و همزمان در بهره متعلق به حقوق و عوارض گمرکی صرفه‌جویی میشود .

1- Export Processing Zone

2- Foreign Trade Zone

3- Free Export Zone

۴ - مناطق آزاد (تجاری - صنعتی) ص ۲۰

مناطق آزاد پردازش صادرات علاوه بر تسهیلات فوق، ابنیه و خدمات مورد نیاز جهت تولید (تبدیل مواد خام و کالاهای واسطه‌ای وارداتی به محصولات نهائی) را با هدف صدور آنها و برخی اوقات جهت فروش در بازار داخلی به شرط پرداخت حقوق و عوارض گمرکی معمول فراهم می‌نمایند. از این جهت منطقه آزاد پردازش صادرات ناحیه صنعتی ویژه‌ای است که از نظر فیزیکی و یا اداری در خارج از مرز گمرکی قرار گرفته و تولیدات آن جهت‌گیری صادراتی دارند. تسهیلات این منطقه جهت جلب سرمایه‌گذاران خارجی و تسهیل استقرار آنهاست و معمولاً "با مشوق‌های دیگر نیز همراه است."

البته لازم به ذکر است که در مقاله نامه مورخ ۱۹۷۳ کیوتو درباره مناطق آزاد نیز میان مناطق آزاد تجاری و مناطق آزاد صنعتی تمایزی قائل شده است بدین‌گونه که "در مناطق آزاد تجاری، کالا تا انتقال بعدی پذیرفته می‌شود و معمولاً "پردازش یا ساخت کالا ممنوع است اما می‌توان در مورد کالاهای پذیرفته شده در مناطق آزاد صنعتی، عملیات پردازش مجاز صورت داد." برخی از مناطق آزاد جهانی فقط منطقه آزاد تجاری بشمار می‌آیند مانند منطقه آزاد تجاری کلون در پاناما و برخی دیگر به تولید کالاهای صنعتی و سایر کالاها نیز می‌پردازند مانند مناطق آزاد تایوان، کره جنوبی و ...

ب - تاریخچه پیدایش مناطق آزاد

پس از جنگ جهانی دوم تحولات عظیمی در زمینه صنعتی شدن کشورهای در حال توسعه و ورود سرمایه‌های خارجی و تکنولوژی به این کشورها آغاز گردید. با توجه به تحولات فوق‌الذکر و بمنظور نیل به توسعه در تعدادی از کشورها که از وجود منابع اولیه و مواد خام از یکسو و بازار مصرف در مقیاس وسیع از سوی دیگر بهره‌مند بودند سیاست جایگزینی واردات برای آنها تجویز گردید. در تعدادی دیگر از کشورها بعلت فقدان منابع اولیه و مواد خام و نیروی کار ارزان و دارا بودن موقعیت استراتژیک جغرافیائی، سیاست توسعه صادرات تجربه شد و در راستای استفاده از سیاست فوق‌الذکر مناطق آزاد بعنوان مناطق جذب‌کننده سرمایه و تکنولوژی و عرضه‌کننده نیروی کار ارزان در شکل نوین خود تاسیس و گسترش یافتند.

منطقه آزاد از نوع جدید، ابتکاری بود که از سوی ایرلندی‌ها در سال ۱۹۵۰ ارائه و در فرودگاه شاتون تاسیس شد. در دهه‌های بعد تاسیس و توسعه این مناطق در کشورهای در حال توسعه متداول و معمول شد بطوریکه در سال ۱۹۸۶ در کشورهای مذکور نزدیک به ۱۷۵ منطقه آزاد در حال کار، ۸۵ منطقه در دست احداث و ۲۵ منطقه در مرحله برنامه‌ریزی بودند. از جمله

سازمانهائی که مشوق گسترش این مناطق بشمار می‌آیند میتوان سازمان توسعه صنعتی ملل متحد را نام برد که با تاسیس "اتحادیه جهانی مناطق پردازش صادرات" در نیمه دوم دهه ۱۹۷۰ نقش عمده‌ای را ایفاء کرد و با بررسی درمورد هزینه‌ها، منافع و مزیت‌های این قبیل مناطق به توسعه ایده تاسیس آنها کمک زیادی نمود که بعداً "کمک‌های فوق از طریق مرکز بررسی شرکتهای فراملیتی سازمان ملل متحد (UNCTC) (۱) انجام پذیرفت .

ج - دلائل تاسیس و گسترش مناطق آزاد در کشورهای در حال توسعه

علل عمده ایجاد و توسعه مناطق آزاد را در کشورهای در حال توسعه میتوان بشرح ذیل خلاصه نمود :

- ۱ - جلب سرمایه‌های خارجی از طریق ایجاد جاذبه‌های گوناگون برای سرمایه‌گذاران خارجی
- ۲ - ایجاد اشتغال و افزایش سطح آن و بالا بردن سطح بهره‌وری نیروی کار از طریق آموزش تکنولوژی جدید
- ۳ - توسعه دانش و تکنولوژی در کشور میزبان
- ۴ - افزایش درآمد ارزی حاصل از فروش کالاهای متنوع خصوصاً " کالاهای صنعتی
- ۵ - رهایی از وابستگی به اقتصاد تک‌محصولی و تنوع بخشیدن به منابع ارزی کشورهای در حال توسعه .

از آنجا که در اغلب مناطق آزاد، عملیات تولیدی نیز انجام می‌پذیرد و این نوع مناطق در واقع مناطق پردازش صادرات محسوب می‌شوند لذا به بررسی عملکرد این مناطق در کشورهای در حال توسعه می‌پردازیم .

د - بررسی عملکرد پردازش صادرات در کشورهای در حال توسعه

چنانکه اشاره شد کشورهای که عمدتاً "دچار موانعی همچون کمبود مواد خام، فقر تکنولوژی، کمبود سرمایه و منابع ارزی بر سر راه توسعه خود بودند و در ضمن از مزیت‌های همچون وجود نیروی کار ارزان، برخورداری از موقعیت استراتژیک منطقه‌ای و حمایت‌های خارجی برخوردار بودند، در دهه هفتاد با انتخاب استراتژی توسعه صادرات به تاسیس مناطق پردازش صادرات مبادرت ورزیدند .

جهت بررسی عملکرد اینگونه مناطق نیاز به بررسی آمار عملکرد آنها در کشورهای در حال توسعه وجود دارد. از آنجا که در زمینه وجود آمارهای فوق کمبودهای زیادی به چشم می‌خورد لذا سعی شده است تا حد امکان از آمارها بطور منسجم و هماهنگ استفاده شود.

۱- اشتغال

از آنجاکه یکی از اهداف اصلی ایجاد مناطق پردازش صادرات ایجاد اشتغال بوده است لذا بررسی این شاخص تا حد زیادی میتواند بیانگر توفیق یا عدم توفیق این مناطق در رسیدن به هدف مذکور باشد. از نظر سطح اشتغال در مناطق پردازش صادرات میتوان ۴ طبقه‌بندی عمده را ارائه نمود:

الف- کشورهایی که ۷۵ درصد از کل اشتغال در بخش صنعت متعلق به مناطق پردازش صادرات است مانند ماکائو و موریس

ب - کشورهایی که ۱۶ تا ۳۵ درصد از کل اشتغال در بخش صنعت متعلق به مناطق پردازش صادرات است مانند سنگاپور و مالزی

ج - کشورهایی که ۵ تا ۱۰ درصد از کل اشتغال در بخش صنعت متعلق به مناطق پردازش صادرات است مانند هنگ‌کنگ و مکزیک

د - کشورهایی که کمتر از ۱/۵ درصد از کل اشتغال در بخش صنعت متعلق به مناطق پردازش صادرات است مانند برزیل و فیلیپین

بین سالهای ۱۹۷۰ تا ۱۹۸۶ تعداد مشاغل در مناطق پردازش صادرات کشورهای در حال توسعه با متوسط نرخ رشد سالانه‌ای معادل ۲۲/۵ درصد افزایش یافت بطوریکه در سال ۱۹۸۶ حدود ۱/۳ میلیون نفر در این مناطق مشغول به کار بودند (حدود ۵۰۰ هزار شغل بین سالهای ۱۹۷۰ تا ۱۹۷۵ و حدود ۷۵۰ هزار شغل بین سالهای ۱۹۸۶ - ۱۹۷۵ ایجاد شد) و از آنجا که ایجاد این مشاغل در دوره‌ای به وقوع پیوست که از ویژگیهای آن رکود اشتغال در اکثر کشورهای صنعتی عضو سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD) بوده لذا موفقیتی چشمگیر به حساب می‌آید.

لازم به یادآوری است که اغلب اشتغالیهای ایجاد شده غیر تخصصی بوده است و درصایع کاربر به‌کار گرفته شده‌اند و سهم زنان کارگر در صنایع این مناطق بطور متوسط بین ۷۰ تا ۹۰ درصد نیروی کار است و اکثر این زنان جوان فاقد مهارت و تجربه کاری در این صنایع بوده‌اند و این بدان معنی است که افزایش تعداد مشاغل لزوماً "همبستگی با افزایش مهارت‌های نیروی

کار نداشته‌است و غالباً "به دلیل ماهیت صنایع ایجاد شده در این مناطق، شرکتهای چندملیتی علاقه‌ای به انجام دادن سرمایه‌گذاری قابل توجه در امر آموزش نیروی کار نشان نداده‌اند .

۲ - ساختار مربوط به مالکیت موسسات مناطق پردازش صادرات

چگونگی ساختار مربوط به مالکیت موسسات مناطق پردازش صادرات هم از جنبه سیاسی و انتقال تکنولوژی اثرات مهمی را برچگونگی فعالیت این مناطق و کل اقتصاد بجای میگذارد. سه قسم مالکیت در موسسات این نوع مناطق وجود دارد :

- الف - شرکت بصورت کامل توسط سرمایه‌گذار خارجی تاسیس و اداره میشود .
- ب - شرکت با مشارکت سرمایه‌گذار خارجی و داخلی تاسیس و اداره میشود .
- ج - شرکت بصورت کامل توسط سرمایه‌گذار داخلی تاسیس و اداره میشود .

آمار ارائه شده در مورد فعالیت مناطق پردازش صادرات در ۱۳ کشور (۱) در حال توسعه نشان میدهد که از تعداد ۱۲۶۹ شرکت که تا سال ۱۹۸۵ در مناطق آزاد این کشورها مشغول به کار بوده‌اند ، ۳۶/۸ درصد (۴۶۸ شرکت) با مالکیت خارجی ۲۴/۸ درصد (۳۱۵ شرکت) با مالکیت داخلی و ۳۸/۳ درصد (۴۸۶ شرکت) با سرمایه‌گذاری مشترک اداره شده‌اند .

اگر فرض نمائیم که نیمی از سرمایه‌گذاریهای مشترک توسط شرکتهای داخلی صورت گرفته این امر بدان معنی است که حدود ۴۴ درصد از شرکتهای فعال در مناطق پردازش صادرات این سیزده کشور مورد بررسی، توسط سرمایه‌گذاران داخلی و یا حداقل با مشارکت آنها اداره میشوند و تنها ۵۵ درصد از کل شرکتهای بوسیله سرمایه‌گذاران خارجی کنترل میگردند . بدیهی است که نمونه فوق (سیزده کشور مورد مطالعه) بیانگر کل فعالیت سرمایه‌گذاران خارجی نیست ، لیکن حداقل بعنوان یک نمونه آماری مبین دو مطلب مهم ذیل است :

نخست اینکه کشورهای میزبان بعلت مشارکت در فرآیند تولید و دخالت در اداره واحدهای تولیدی ، در درازمدت ، از دانش تکنولوژی کشورهای سرمایه‌گذار استفاده کرده و آن را در سایر بخشهای صنعتی به‌کار گرفته‌اند و از آن استفاده می‌نمایند .

دوم اینکه آمارهای فوق نشان میدهد که این دیدگاه که مناطق فوق منحصراً " عرصه فعالیت شرکتهای خارجی است چندان درست نبوده و در واقع فعالیت شرکتهای داخلی و مشارکت آنها نیز حجم عظیمی از فعالیتهای این مناطق را به خود اختصاص داده است .

۱- مکزیک ، ترینیداد و توباگو ، جمهوری کره ، مالزی ، موریس ، فیلیپین ، سریلانکا ، جمهوری دومینیکن ، هندوستان ، جامائیکا ، غنا ، السالوادور و لیبریا .

۳ - میزان موفقیت مناطق پردازش صادرات در بسط صادرات کشورهای در حال توسعه

یکی از اهداف اصلی ایجاد و توسعه مناطق پردازش صادرات، افزایش صادرات کشور و بالطبع افزایش درآمد ارزی حاصل از آنهاست. از آنجا که در اغلب موارد جهت تولید کالاهای صنعتی نیاز به وارد کردن مواد اولیه واسطه‌ای و سرمایه‌های به مناطق پردازش صادرات وجود دارد، لذا، جهت بررسی توسعه صادرات در این کشورها میتوان از آمار مربوط به خالص صادرات (صادرات منهای واردات) استفاده نمود.

بررسیهای انجام شده توسط پروژه سازمان بین‌المللی کار و مرکز بررسی شرکتهای فراملیتی ملل متحد نشان میدهد که سه نوع الگوی توسعه صادرات در میان کشورهای که دارای مناطق پردازش صادرات هستند وجود دارد:

الف - کشورهایی که سهم خالص صادرات آنها در کل صادرات مناطق پردازش بین ۲۰ تا ۵۵ درصد است که درصد فوق‌مبین استفاده بیشتر از نهاده‌های محلی در فرآیند تولید است کشورهای هند، کره جنوبی، تایوان، موریس، فیلیپین، اندونزی و جمهوری دومینیکن از مصادیق بارز این گروه محسوب میشوند.

ب - کشورهایی که سهم خالص صادرات آنها در کل صادرات مناطق پردازش صادرات در حدود ۵ درصد است. کشورهای سری‌لانکا و مالزی از نمونه‌های بارز این گروه به‌شمار می‌آیند.

ج - کشورهایی که سهم خالص صادرات آنها در کل صادرات مناطق پردازش صادرات منفی است و این امر بدان معنی است که در این مناطق استفاده کمتری از نهاده‌های محلی در فرآیند تولید میشود و برخی از این مناطق وظیفه پردازش واردات را انجام میدهند و پس از ساخت و مونتاژ کالاها، آنها را جهت فروش به بازارهای داخلی عرضه میکنند. مانند مناطق آزاد برزیل که چنین وظیفه‌ای را برعهده دارند.

لازم به ذکر است که درصدهای فوق‌الذکر ارتباط مستقیمی با عواملی چون وضعیت اقتصادی - اجتماعی و سیاسی، وجود منابع خام و مواد اولیه و سطح تکنولوژی در کشور میزبان و نوع صنایع تولیدی مناطق پردازش صادرات و ارتباطات افقی و عمودی این صنایع با سایر بنگاهها و صنایع تولیدی در مناطق پردازش صادرات دارد.

۴ - انتقال تکنولوژی

از آنجا که در اکثر مناطق پردازش صادرات، صنایع تولیدی به اموری چون تولید منسوجات و مونتاژ قطعات الکترونیکی می‌پردازند، لذا تکنولوژی صنعت ایجاد شده در مناطق فوق‌ماهیتی

ابتدائی دارد و غالباً " دارای سطح پائین و نازلی است . تعیین میزان تکنولوژی انتقال یافته با توجه به کمبود منابع آماری کاری دشوار است و در واقع آمار دقیقی در این رابطه موجود نیست ، ولی بطور کلی میتوان گفت که در پروژه‌های مشترک بین سرمایه‌گذار خارجی و کشور میزبان بعلت مشارکت کشور میزبان ، جریان انتقال تکنولوژی از صنایع مستقر در مناطق پردازش صادرات به صنایع مستقر در سایر نقاط کشور قوی‌تر بوده است .

لازم است به این نکته نیز اشاره شود که در مباحث توسعه اقتصادی که مطرح نظر کشورهای در حال توسعه است تنها افزایش مقادیر تولید مطرح نبوده بلکه هدف مورد نظر رسیدن به مرحله‌ای است که طی آن ظرفیتهای تولیدی در بلندمدت با تکیه بر تکنولوژی جدید بطور خود اتکا و منسجم افزایش یابد . لیکن در بسیاری از مناطق آزاد پردازش صادرات اصولاً انتقال تکنولوژی مطرح نبوده و کالاهای تولیدی با تکنولوژی ساده تولید شده و در حد کالاهائی همچون پوشاک و وسائل سبک خانگی متوقف مانده است بطوریکه تا سال ۱۹۸۰ سی درصد از شرکتهای تاسیس یافته در مناطق آزاد در زمینه مونتاژ قطعات الکترونیکی (که عمدتاً در کشورهای شرق آسیا و مکزیک مستقرند) ، ۲۰ درصد در زمینه صنایع نساجی و پوشاک (که عمدتاً در فیلیپین ، هند و سریلانکا مستقرند) مشغول به فعالیت بوده‌اند . از دیگر صنایع فعال در این مناطق میتوان از صنایع تولید محصولات چوبی ، صنایع پلاستیکی و سایر صنایع سبک نام برد که اصولاً نقش تکنولوژی در فرآیند تولید این محصولات ناچیز بوده و تأثیری در پیشرفت تکنولوژی صنعتی کشورهای در حال توسعه ندارد .

۵ - منافع طبیعی پردازش صادرات در سطح اقتصاد کلان

آمار مربوط به میزان کمک مناطق پردازش صادرات به رشد اقتصادی یا رشد تولیدات صنعتی میتواند بهترین بیان‌کننده نقش این مناطق در رشد اقتصادی کشورها باشد ولی بعلت فقدان آمارهای فوق به بررسی آمار موجود در این زمینه یعنی آمار مربوط به سهم کشورهای در حال توسعه دارای مناطق پردازش صادرات و کشورهای در حال توسعه فاقد مناطق پردازش صادرات در ارزش‌افزوده صنعتی جهان طی دو مقطع ۱۹۷۳ و ۱۹۸۱ می‌پردازیم .

آمار نشان می‌دهد که میزان افزایش سهم ارزش‌افزوده صنعتی در کشورهایی که دارای مناطق پردازش صادرات بوده‌اند بمراتب بیشتر از کشورهایی است که فاقد اینگونه مناطق می‌باشند . اگرچه علل دیگری نیز در بالا رفتن نرخ رشد فوق‌الذکر تأثیر گذارده‌اند ولی اگر فرض نمائیم که سایر عوامل در دیگر کشورهای در حال توسعه نیز بطور نسبتاً یکسانی وجود

داشته است، ملاحظه می‌گردد کشورهای که دارای مناطق پردازش صادرات بوده‌اند با نرخ رشدی حدود دوبرابر نسبت به کل کشورهای در حال توسعه، سهم خود را در میزان تولیدات صنعتی جهان بهبود بخشیده‌اند.

سهم کشورهای در حال توسعه دارای منطقه پردازش صادرات و کشورهای در حال توسعه فاقد مناطق پردازش صادرات در ارزش افزوده صنعتی جهان
(در دوره ۸۱ - ۱۹۷۳)

گروه‌بندی	۱۹۷۳ (درصد)	۱۹۸۱ (درصد)	درصد افزایش طی دوره ۸۱-۷۳
یازده کشور در حال توسعه دارای منطقه پردازش صادرات	۴/۰۸	۵/۵۱	۳۵/۱
سایر کشورهای در حال توسعه فاقد مناطق پردازش صادرات	۵/۲۲	۵/۲۹	۰/۲
کل کشورهای در حال توسعه	۹/۳	۱۰/۹	۱۷/۲

هـ - تحولات نوین در مناطق پردازش صادرات

امروزه تحولاتی در زمینه نحوه گسترش این مناطق و همچنین نحوه عرضه محصولات تولید شده در مناطق فوق‌الذکر بوجود آمده است که در واقع در اولین مرحله تبدیل منطقه پردازش صادرات به منطقه پردازش واردات است که نمونه آن در برزیل صورت پذیرفته و کالاهای تولید شده در مناطق آزاد بجای صادر شدن و عرضه در بازارهای خارجی وارد بازار داخلی شده است و جوابگوی مصرف داخلی می‌باشد. در دومین مرحله تبدیل سرتاسر کشور به منطقه پردازش صادرات و تعمیم مناطق فوق به کل کشور بوده است، بطوریکه سرتاسر کشور از امکانات و معافیت‌های این نوع مناطق بهره‌مند شده است که نمونه آنرا در سنگاپور میتوان ملاحظه کرد. در مجموع میتوان گفت که با توجه به درجه اهمیت نقش این مناطق در اقتصاد هر کشور میزان سرمایه‌گذاریها و تسهیلات به کار گرفته شده نیز متفاوت بوده است. مثلاً "کشوری که شاخص اشتغال‌زایی این مناطق برای آن اهمیت بیشتری دارد طبعاً صنایع کاربر را ترجیح میدهد، یا کشوری که به انتقال تکنولوژی جدید تمایل بیشتری نشان میدهد توجه به صنایع سرمایه‌بر با تکنولوژی بالا دارد. بطور کلی نوع صنایع و نوع فعالیت مناطق، بستگی به سیاست‌های کشور میزبان و نوع روابط آن کشور با سایر کشورها دارد.

و - نکاتی چند در ارتباط با تاسیس مناطق آزاد در ایران

با توجه به گسترش روزافزون مناطق آزاد در جهان و استفاده‌های که از این ابزار بعنوان وسیله‌های جهت توسعه صادرات و انتقال تکنولوژی به کشورهای در حال توسعه میشود و با عنایت به تاکید قانون برنامه اول جمهوری اسلامی ایران مبنی بر ایجاد سه منطقه آزاد تجاری - صنعتی در طی برنامه فوق‌الذکر یادآوری نکاتی چند در رابطه با ایجاد این مناطق ضروری است :

۱ - کشور ایران از نقطه نظر جغرافیائی در منطقه‌ای واقع گردیده که ضمن در اختیار داشتن جزایر و بنادر ساحلی امکان دسترسی به آبهای آزاد جهان را نیز دارد . برخورداری از این مزیت سبب آن می‌گردد تا با توجه به سایر ملاحظات سیاسی - اقتصادی و فرهنگی مطلوبترین گزینش را در انتخاب مکان جغرافیائی مناطق آزاد تجاری انجام داد و در درازمدت از مزیت‌های جغرافیائی و اقتصادی این مناطق استفاده کرد .

۲ - با در نظر گرفتن وضعیت منابع طبیعی و مواد خام در ایران و امکان تبدیل این منابع به مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای مورد نیاز می‌توان ، در درازمدت به کمک نیروی انسانی و تکنولوژی موجود و با برنامه‌ریزی‌های لازم ، میزان ورود کالاهای واسطه‌ای و مواد اولیه را بتدریج کاهش داده و بدنبال آن سهم خالص صادرات (صادرات - واردات) رانسبت به کل صادرات منطقه ارتقاء بخشید .

۳ - با توجه به وجود بازار مصرف در مقیاس وسیع در ایران ، می‌توان در مراحل بعدی ، از مناطق پردازش صادرات بعنوان مناطق پردازش واردات نیز استفاده نمود و بدین ترتیب علاوه بر جلوگیری از ورود کالاهای مصرفی خارجی به بازار داخلی ایران با تکنولوژی تولید و ساخت آنها نیز آشنا شد و در هزینه‌های ارزی در سطح کلان اقتصاد ، صرفه‌جویی کرد .

۴ - با توجه به نیازی که برای فراگیری دانش و تکنولوژی نوین در فرایند تولیدات صنعتی وجود دارد می‌بایست امکانات و قوانین مناطق آزاد را به گونه‌ای طراحی و برنامه‌ریزی کرد تا زمینه جلب سرمایه‌ها و جذب دانش و تکنولوژی سایر کشورها فراهم آید و در این مورد باید از مقرراتی ، همچون عدم ملی کردن سرمایه‌های به‌کار گرفته شده در مناطق آزاد ، اعطای امتیازاتی در زمینه آزادی خروج سود سرمایه‌ها ، تدوین یک نظام ارزی متناسب با نیازهای منطقه در زمینه تبدیل ریال به ارزهای خارجی (که در این مورد صوری ، همچون ارز ترجیحی - رقابتی و غیره قابل ذکر است) و سایر تسهیلات و امکانات نام برد .

- ۵ - با توجه به وجود سرمایه‌های سرگردان در جامعه و بالا بودن حجم نقدینگی در بخش خدمات کشور، می‌توان امکانات و تسهیلاتی را فراهم نمود تا از این رهگذر منابع پولی فوق جذب مناطق آزاد شود. در این صورت علاوه بر اینکه اقتصاد کشور از آثار سوء این منابع که امروزه در امر دلالتی و واسطه‌گری به‌کارگرفته می‌شوند مصون می‌ماند، اثرات مثبتی نیز در صورت استفاده از آنها در امور تولیدی مستقر در مناطق آزاد، بر اقتصاد کشور به‌جای می‌گذارد و در افزایش اشتغال کل جامعه نیز موثر خواهد بود.
- ۶ - ایجاد یک نظام تشکیلاتی کارآمد در زمینه تهیه مقررات و قوانین حاکم بر مناطق آزاد به نحوی که مقررات جاری در این مناطق بتواند جوابگوی نیازهای منطقه جهت رشد و توسعه و نیل به اهداف ایجاد منطقه باشد و در ضمن تناقض و ضدیتی نیز با سیاستهای کلان اقتصادی نداشته باشد.
- ۷ - با توجه به وجود نیروی کار محلی فاقد آموزش لازم در نقاطی که اقدام به تاسیس مناطق آزاد می‌شود، لازم است در طی دوره‌های آموزشهای کوتاه‌مدت، ترتیبی اتخاذ شود تا این نیروها بتوانند بطور کارآمد در بنگاههای تولیدی مستقر در مناطق آزاد اشتغال یابند.
- ۸ - از آنجا که در تبصره ۱۹ قانون برنامه اول جمهوری اسلامی ایران به دولت اجازه تاسیس ۳ منطقه آزاد تجاری صنعتی داده شده است لذا بررسی موقعیت جغرافیائی و سیاسی این مناطق همراه با ارزیابی هزینه‌های ایجاد تاسیسات جدید در آنها و مقایسه این هزینه‌ها با نرخ بازگشت سرمایه حائز اهمیت فراوان می‌باشد.
- در حال حاضر جزیره کیش بعنوان یک منطقه آزاد صرفاً "تجاری مورد استفاده محدود قرار گرفته و تا به حال نیز گزارش مشروحي از اثرات مثبت یا منفی فعالیتها در این منطقه آزاد بر شاخصهای اقتصادی و بخصوص موازنه پرداختهای کشور منتشر نشده است. و منطقه آزاد قشم نیز اخیراً "به عنوان منطقه آزاد معرفی گردیده است. مناطق چاه‌فهار و بندرعباس نیز از جمله نقاط قابل توجه جهت ایجاد منطقه آزاد به‌شمار می‌آیند، جزیره کیش قبل از پیروزی انقلاب اسلامی با صرف هزینه‌ای حدود ۲ میلیارد فرانک ساخته شد و هدف از تاسیس آن ایجاد یک مرکز تفریحی و توریستی بود. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و به دلایل مختلفی جزیره مذکور بصورت بلا استفاده‌ای درآمد و نظریات مختلفی در مورد آینده این جزیره مطرح گردید. دو نظر عمده مطرح شده عبارت بودند از تبدیل جزیره به یک مرکز جهانگردی مطابق با موازین اسلامی و دیگری تبدیل آن به یک بندر آزاد تجاری. بالاخره در سال ۱۳۶۶ برطبق مصوبه شماره ۱۰۹۶۴ جزیره کیش بصورت بندر آزاد درآمد در حالیکه وجود مشکلات

معتاب‌هی چون فاصله زیاد جزیره کیش از سواحل کشور، مساحت بسیار محدود جزیره (حدود ۷۷ کیلومتر مربع) و... باعث آن گردیده که این جزیره امکانات و پتانسیل کافی برای تبدیل شدن به یک بندر آزاد را نداشته باشد.

بندر قشم به‌تازگی بعنوان منطقه آزاد تجاری، صنعتی معرفی گردیده است. این جزیره با مساحتی حدود ۱۱۰۰ کیلومتر مربع و جمعیتی حدود ۵۵ هزار نفر (طبق آمار سرشماری سال ۱۳۶۵) در تنگه هرمز واقع شده است. این بندر به‌لحاظ احداث تاسیسات لازم برای ایجاد منطقه آزاد، مشکلی از نظر مساحت و جمعیت نداشته ولی نیاز شدیدی به صرف هزینه‌های تاسیساتی و زیربنایی دارد که مسلماً "برای تامین آن، نیاز به منابع بودجه‌ای و منابع بخش خصوصی وجود دارد."

بندر عباس که امروزه بعنوان یک بندر تجاری فعال نقش مهمی را در اقتصاد ایران و علی‌الخصوص بخش واردات آن برعهده دارد جهت تبدیل شدن به یک منطقه آزاد گرچه از وجود برخی تاسیسات زیربنایی و جانبی موجود بهره می‌برد و هزینه‌های مستقیم کمتری را طلب می‌کند ولی بعلت بالا بودن هزینه فرصت، ارجح خواهد بود که از آن بعنوان پشتیبان و کمک‌کننده به جزیره قشم استفاده گردد.

تاسیس منطقه آزاد در چا بهار نیاز به سرمایه‌گذاری عظیمی چه در خود منطقه آزاد و چه در راه‌های ارتباطی به منطقه دارد و لیکن بعلت بکر بودن منطقه و وجود نیروی کار فراوان در درازمدت می‌توان با توجه به ارتباط مستقیم این منطقه با آب‌های آزاد دنیا و جدا بودن آن از منطقه خلیج فارس (زیرا سایر بنادر همه در کناره‌های خلیج فارس واقعند) از آن استفاده لازم را نمود.

البته لازم به یادآوری است که انتخاب بهترین گزینه نیاز به بررسی‌های دقیق اقتصادی و برآورد هزینه-فایده در ارتباط با طرح مورد نظر را دارد و در این مقاله نمی‌توان به استنتاج قطعی رسید ولی آنچه که به‌عنوان نتیجه بحث می‌توان عنوان کرد، این است که کشور ایران در مجموع به لحاظ بهره‌مندی از مزیت‌های منطقه‌ای، انسانی و غیره می‌تواند با اجرای سیاست‌های منسجم و هماهنگ به ایجاد و توسعه بنادر آزاد و استفاده از آنها در جهت بالا بردن سطح اشتغال، توسعه صادرات، بهبود وضع موازنه پرداختها و انتقال تکنولوژی اقدام نماید ولی نیل به این اهداف مستلزم تداوم سیاست‌های متناسب و هماهنگ و همچنین سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی اولیه است تا در درازمدت استفاده از منابع حاصل از آن امکان‌پذیر گردد.

منابع

- ۱ - محمدرضا رفعتی " مناطق آزاد پردازش برای صادرات : امکانات و محدودیتها " موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی ، اسفندماه ۱۳۶۸ .
- ۲ - سازمان بین المللی کار و مرکز بررسی شرکتهای فراملیتی سازمان ملل متحد " اثرات اقتصادی و اجتماعی شرکتهای چند ملیتی در مناطق پردازش صادرات " ترجمه : محمدرضا رفعتی ، موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی ، شهریورماه ۱۳۶۹ .
- ۳ - محمدحسین بخشی " تاثیر ایجاد بنادر آزاد بر اقتصاد ایران " پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران ، شهریور ۱۳۶۷ .

4- Peter G.War : "Export Processing Zones and Trade policy" Finance and Development, June 1989.

